

AMEL AÇISINDAN AZÎMET RUHSAT MUKAYESESİ

Arş. Gör. Halit ÇALIŞ*

GİRİŞ

İnsanlar arasında sağlam iletişim kurmada kavramlara yüklenen anlamlar önem arz etmektedir. Çoğu zaman anlaşılammaktan, ya da yanlış anlaşılmaktan şikayet edilir. İnsanlar aynı dili kullanmakta, ancak anlaşamamaktan şikayetlenmektedirler. Bunun temel sebeplerinden biri günümüzde kavram kargaşası diye ifade edilen aynı kavramlara farklı anlamların yüklenmesidir. İşte bu durum anlaşmazlıklara sebep olduğu gibi, kırıci tutum ve davranışlara, ilişkilerin bozulmasına da yol açmaktadır.

Sözkonusu kargaşanın yaşandığı alanlardan birisi de kanaatimizce azîmet ve ruhsat konusudur. Azîmet, Yüce Allah'ın, mükelleflerin hepsi için bütün durumlarda bağlayıcı genel bir kanun olmak üzere ilkten koyduğu hükümlerdir.¹ Ruhsat ise, haramlığı gerektiren küllî bir asıldan istisnâ olmak ve sadece ihtiyaç mahallerine has kılınmak üzere meşakkat veren bir özür sebebiyle meşrû kılınan hükümlerdir.² Biz bu çalışmamızda konu çerçevesinde günümüzde sıkça karşılaştığımız bir husus üzerinde durmak istiyoruz ki o da, azîmet ve ruhsattan hangisi ile amelin daha üstün olduğu meselesidir.

Günümüzde bazı davranışlar azîmet olarak değerlendirilip takdir görürken, ruhsat olarak değerlendirilen bir takım davranışlar ise

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Araştırma Görevlisi.

- 1 Şa'bân, Zekiyüddîn, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, Ter: Doç. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara 1990, s. 222. Benzer tarifler için bkz. Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, **Usûlü's-Serahsî**, Tah: Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut 1973, I, 117; Semerkandî, Alâuddîn, **Mizânu'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl**, Tah: Dr. Muhammed Zeki Abdü'l-Berr I.baskı, Katar 1984, s. 55; İbn Melek, **Şerhu Menâri'l-Envâr**, İstanbul 1965, s. 194.
- 2 Şâtübî, Ebû İshâk İbrahim b. Müsa b. Muhammed el-Girnâfî, **el-Muvâfakât**, Ter: Dr. Mehmet Erdoğan, İstanbul 1990, I, 302.

kınanmakta ve yerilmektedir. Azîmetle amel daha üstün kabul edilip takvâ alâmeti sayılmakta, ruhsatları kullanmak ise dine karşı lâkaytlık olarak görülmektedir. Bu anlayışın sonucu insanlar, birbirlerini yerli yersiz kınamakta, samimi müslüman olmamakla suçlamaktadır. Acaba azîmetle amel etmek her ortam ve şartta daha üstün müdür? Aynı şekilde ruhsatla amel etmek dine karşı lâkaytlık veya hep kolay ve basit olan hükümlerin tercihi midir? Bu sorulara genel bir çerçevede cevap aramaya çalışacağız. Önce bazı değerlendirmeler ve örnekler üzerinde durmak istiyoruz.

Bazı Örnekler

Şâtîbî (790/1388) azîmetle ruhsattan hangisinin daha üstün olduğu konusunu her iki tarafın da delillerini zikrederek genişçe işlemekte ve sonunda kendisi bir tercihte bulunmayıp konuyu müctehidin değerlendirmesine havâle etmekte ve müctehidin değerlendirmesine göre bazen azîmet daha üstün olurken, bazen de ruhsatın daha üstün olabileceğini ifâde etmektedir. Bu arada azîmetle amelın daha üstün olduğunu söyleyenlerin delillerini zikrederken şu olaylar da bunun delilleri arasında sayılmaktadır:

1. Hz. Peygamber(sav)'in vefâtından sonra araplar irtidâd etmişlerdi. Hz. Ebû Bekir(r.a) dışındaki bazılarının ya da çoğu sahâbenin görüşleri, bunları zekâtta belli bir süre muaf tutmak sûretiyle gönüllerini almaya ve işi idâre etmeye çalışmak, ümmetin durumu istikrar kazanınca da ne gerekiyorsa onu yapmak şeklinde idi. Hz. Ebû Bekir(r.a) buna yanaşmadı ve Allah'a yeminle tek başına da kalsa onlarla savaşağını ısrarla ifâde etti... Bu olay karşısında sahâbe ruhsatla amelın (mürted araplardan geçici bir süre zekât almamak) daha uygun olacağını düşünürken, Hz. Ebû Bekir(r.a) bunu kabul etmemiş ve azîmetle (ne pahasına olursa olsun onlardan zekât almak) amel etmiştir.³

2. Hz. Peygamber(sav) ölümünden hemen önce Üsâme'yi Suriye bölgesine gönderilen bir ordunun başına getirmişti. Ordunun çıkışı Efendimizin hastalığının ağırlaşması üzerine geciktirilmişti. Sonunda da vefat ettiler. İnsanlar Ebû Bekir'e: "Üsâme'yi ordusuyla birlikte yanında tut. Onu sana karşı harp ilan edenlere karşı kullanırsın" demişlerdi. Fakat Hz. Ebû Bekir: "Hiç kimse kalmasa da köpekler Medinelî kadınların halhallerini yalayacak hale gelseler bile, Allah Rasûlü'nün sevkettiği bir orduyu geri çeviremem." demiş, ancak Üsâme'den rica ederek Hz. Ömer'i kendisine yardımcı olmak üzere bırakmasını istemişti... Hz. Ebû Bekir(r.a) burada da azîmetle ameli

³ Şâtîbî, Muvâfakât, I, 328.

tercih etmiştir. Bu da azîmetin ruhsattan üstün olduğunun delillerindedir.⁴

3. Azîmetle amelin ruhsatla amelden daha üstün olduğunu gösteren bir diğer delil de şudur: Hz. Peygamber(sav), “Sizden biriniz için daha hayırlı olan, hiçbir kimseden bir şey istememesidir.” buyurmuştur. Ashab bu sözü genelliği üzere almıştır. Böyle bir manada bu hadisle amel etmeyi üstlenmenin pek çok meşakkatleri getireceğinde şüphe yoktur. Bununla birlikte onlar genelliği üzere almışlar ve evliyâdan pek çoğu da onlara uymuşlardır. Bunlardan birisi de **Ebû Hamza el-Horasânî**'dir. **Kuşeyrî** ve daha başkalarının zikrettiğine göre bu zât kuyuya düşmüş fakat hiç kimseden yardım istememiştir. Halbuki böyle bir noktanın hiç bir şey istememe aslından istisnâ edilmesi uygundu. Bu da azîmetin daha üstün olduğunu gösterir.⁵

4. Diğer bir delil ise şudur: Tebük seferinden geri kalan üç sahâbî savaş sonrası Hz. Peygamber'e gelmişler ve özür beyân etme durumları bulunmasına rağmen bu yola gitmemişlerdir. Bunlara yeryüzü dar gelmiş, içleri içlerine sığmaz olmuşlardı. Ancak bunlar Allah'tan başka sığınılacak bir kapı olmadığını görmüşler ve sıdk ile tövbe etmişlerdi. Sonunda da tövbeleri kabul edilmişti. Allah onlar için kabul kapısını açmış ve onları doğrulardan saymıştı. Çünkü bunlar kendilerine bir özür bulmak gibi bir ruhsatla amel etmek yerine azîmetle amel yolunu tutmuşlardı.⁶

Örneklerin Değerlendirilmesi

1-2. İlk iki maddede zikredilen olayların bizce azîmet ve ruhsatla bir ilgisi yoktur. Hz. Ebû Bekir(r.a)'ın bu davranışları siyâsîdir ve siyâsî tercihini kullanmıştır. Rasûlullah(sav)'in vefâtıyla birlikte müslümanların zayıfladığı, birliklerinin dağıldığı gibi bir imajın uyanmasını önleme amacına mâtuftur, siyâsî taktik gereği yapılan uygulamalardır. Dolayısıyla bu uygulamaların azîmet ve ruhsatla bir ilgisi yoktur, bunlardan hangisinin daha üstün olduğu konusunda da delil olmaya elverişli değildir.

Bu iki olayda olduğu gibi Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasında geçen olaylar da bazı alimlerce azîmet ve ruhsat kapsamında değerlendirilmiştir. Biz bu değerlendirmelerin de isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Her şeyden önce bir olayı azîmet ve ruhsat kapsamında

4 Şâtibî, Muvâfakât, I, 330-331.

5 Şâtibî, Muvâfakât, I, 329.

6 Şâtibî, Muvâfakât, I, 329-330.

değerlendirebilmek için o konuda, normal durumlarda bağlayıcı ve uyulması istenilen genel bir kuralın (kanunun) ve bu kanunun uygulanmasının aşırı sıkıntılara sebep olacağı durumlarda geçerli olmak üzere hafifletici bir hükmün bulunması gerekir. Sözkonusu olaylarda ise böyle bir durum yoktur ve mesele tamamen siyâsî tercih meselesidir.

3. Bu olay da kanaatimizce konuyla ilgili değildir. Rasûlullah(sav)'in kastettiği şey sadaka, ganîmet v.b. gibi bir şey istememektir. Nitekim bunun böyle olduğu aynı sahifede muhakkıkın zikrettiği bir hadisten de anlaşılmaktadır. Gerçi sahâbenin yere düşen kamçılarını dahi başkalarından istemeyip inip kendilerinin aldığı rivâyet olunmuştur.⁷ Ancak bu, bir insanın normalde kendisinin yapabileceği ve nefesine işkence etme anlamına gelmeyen davranışlardandır. Örnekte zikredilen şahsın durumu ise nefesine işkence etmektir. Nefse eziyet etme ise ibâdetlerde dahi istenmeyen bir durumdur.⁸

4. Bu olayın da azîmet ve ruhsatla bir ilgisi yoktur. Zîra;

a) Tebük seferinde genel seferberlik îlân edilmiş ve özürülüler hâriç herkesin sefere katılımı istenmiştir.⁹

b) Seferden geri kalanlar âyet-i kerîmede kınanmıştır.¹⁰ Halbuki -iddiâ edildiği gibi olsa idi- meşrû mâzeretleri olanların kınama kapsamından hariç tutulması gerekirdi. Bilâkis bu üç sahâbî cezalandırılmışlardır.

c) Seferden geri kalan üç sahâbî meşrû mâzeretlerinin olmadığını bizzat kendileri ifâde etmişlerdir. Tebük seferine katılmayan sahâbîlerden biri olan Ka'b b. Mâlik, Rasûlullah(sav)'in Tebük'ten dönerek gelmekte olduğunu duyunca kendisini bir üzüntü kapladığını ve yalan söylemeyi düşünmeye başladığını, ancak sonradan bu düşünceden vazgeçtiğini söylemektedir... Ka'b, Rasûlullah(sav)'in huzuruna gelmiş ve Rasûlullah(sav)'in: "Neden gazadan geri kaldın? Hayvanını satın almamış mıydın?" diye sorması üzerine şöyle cevap vermiştir: "*Yâ Rasûlallah! Vallahi ben dünya halkından senden başka birinin yanında otursaydım, onun hışmından bir özürle kurtulurdum sanırım. Bana fasahat da verilmiştir. Lâkin ben vallahi bildim ki, bugün sana seni râzı*

7 Müslim, Zekât, 108.

8 Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivâyete göre, Rasûlullah(sav) iki oğlunun kolları arasında götürülen bir ihtiyarı görerek: "Buna ne olmuş?" diye sormuş. "Yürümeyi nezretmiş" demişler. Rasûlullah(sav): "Şüpnemiz ki Allah, bu adamın kendisine azap etmesinden müstağnîdir." buyurmuş ve hayvanına binmesini emretmiştir. Buhârî, Eyman, 31; Teheccüd, 18; Müslim, Nüzur, 9.

9 Tövbe 9/39-41.

10 Tövbe 9/83, 93, 94.

edecek bir yalan söylesem, Allah'ın hüsnüne uğramam yakındır. Sana doğruyu söylesem bu hususta bana gücenirsin. Ben sözüm hususunda Allah'ın ukbâsını dilerim. Vallahi hiç bir özürüm yoktu. Vallahi senden geri kaldığım zamankinden daha kuvvetli ve daha zengin olduğum hiç bir zaman yoktur.” Bunun üzerine Rasûlullah(sav) de Ka'b'ın doğru söylediğini ifade etmiştir.¹¹

Görüldüğü gibi bu olayın da azîmet ve ruhsatla bir ilgisi yoktur. Söz konusu sahâbîlerin bu şartlar altında özür beyan etmeleri yalan söylemeleri demek olurdu. Zira geçerli bir mazeretlerinin olmadığını kendileri de itiraf etmektedirler.

Azîmet ve ruhsatın bu şekilde anlaşılması bir çok sıkıntılara, yanlış uygulamalara ve yersiz ithamlara sebep olur. Her şeyden önce kavramların ifade ettiği anlamlar iyi bilinmeli ve o çerçevede kullanılmalıdır. Konunun bu şekilde algılanması azîmet ve ruhsat hükümlerinin gayelerinden uzaklaşılmasına neden olur. Bu uzaklaşma, dinin fert ve toplum hayatında gerçekleştirilmek istediği hedefe varılmasına da bir engel teşkil etmektedir.

Azîmet ve Ruhsatla Kendi Ortam ve Şartlarında Amel Etmek

Amel yönüyle azîmetin mi, yoksa ruhsatın mı daha üstün olduğu konusunda alimler ihtilaf halindedir. Azîmeti ruhsata tercih edenler, ruhsat illetini nazarı dikkate alırlar ki, o da meşakkatin bizzat kendisidir. Meşakkat ortadan kalkarsa, iş asıl olan azîmete döner.

Ruhsatı azîmete tercih edenler ise, illetin mazinnesini (muhtemelen bulunduğu yer veya durumu) illetin bizzat kendisi makamında mütâlâ etmişlerdir. Meselâ seferde orucu bozmak, seferde oruç meşakkatinin illetidir. Orucu bozmayı sefer sebebine bağlayanlar -ki sefer meşakkatin mazinnesidir (muhtemelen bulunduğu yer)- meşakkat olsun veya olmasın mutlak olarak oruç tutmamanın ruhsat olduğu kanaatinde dirler. Orucu bozmayı aslî illete bağlayanlar -ki o da meşakkattir- meşakkat bulunmazsa azîmetle amel ederek oruç tutmanın daha evlâ olduğu kanaatinde dirler.¹²

Azîmetle ruhsattan hangisinin daha üstün olduğu geniş bir ictihad sahasıdır. Bazı durumlarda azîmetle amel etmek, ruhsatla amel etmekten daha üstün olurken, bazı durumlarda da bunun tam zıddı olmaktadır. Bu, mücdehidin olaya bakışına göre değişir. Bazen de mücdehid

11 Buhârî, *Megâzî*, 79; Müslim, *Tövbe*, 53. Ayrıca bkz. *Tövbe* 9/102.

12 Cemîl Muhammed b. Mübârek, *Nazariyyetü'd-Darûrâti's-Şer'iyye*, Mansûra 1988, s. 248.

azîmetle ruhsatın her ikisini de eşit seviyede görür. Nitekim **Ahmed b. Hanbel**'in mest üzerine mesh ile -ki bu ruhsattır- ayakların yıkanmasını -bu da azîmettir- eşit seviyede gördüğü rivâyet olunmuştur. O'nun şöyle dediği nakledilir: "*Mesh ve yıkamanın her ikisi de câizdir. Hangisinin daha üstün olduğu noktasında kalbimde oluşan bir kanaat yoktur.*"¹³

Azîmet ve ruhsatla kendi mahallerinde (ortamlarında) amel etmek, şeriâtın emirlerine tam olarak itaati gerçekleştirilmek için istenen bir şeydir. Allah'ın koyduğu ruhsat hükmünü reddederek kim ruhsatı terkeder ve azîmetle amel ederse, onun bu durumda ruhsatı terketmesi şeriâte muhâlifdir. Bunu tekid eden bir çok hadis rivâyet olunmuştur. **Ahmed b. Hanbel**, *Müsned*'inde Ebû Tu'me'den onun şöyle dediğini rivâyet eder: Ben İbn Ömer(r.a)'nın yanındaydım, ona bir adam geldi ve: "Ey Ebâ Abdirrahmân! Benim seferde oruç tutmaya gücüm yetiyor" dedi. Bunun üzerine İbn Ömer(r.a) şöyle dedi: Rasûlullah(sav)'in şöyle buyurduğunu işittim: "*Kim Allah'ın ruhsatını kabul etmezse, Arafat dağları büyüklüğüne günah işlemiş olur.*"¹⁴

Rasûlullah(sav), seferde oruçtan nehyetmiş, fakat bazıları oruç tutmuşlardı. Bunun üzerine Rasûlullah(sav) onları "*âsîler*" diye isimlendirmiştir.¹⁵ Bunlara, Allah'ın ruhsatını kabul etmemeleri sebebiyle "*âsîler*" denilmiş olması mümkündür. **Şâfiî** (204/819) böyle bir durumun mekruh olduğunu söylemiştir.¹⁶

Münâvî (1032/1623), ruhsat mahallerinde ruhsatla amel etmemeyi aşırılık olarak niteler. O şöyle der: "*İhtiyaç hasıl olduğunda ruhsat mahallerinde, ruhsatın kullanılması gerekir. Özellikle de insanların tâbî olduğu bir âlim ise. (Bu durumda âlimin ruhsatı mutlaka uygulaması gerekir.) Bir kimse mendupta ısrar eder ve ruhsatı uygulamazsa şeytan ondan nasiplenir. Ya bid'atte ısrar edenin durumu nice olur! Öyleyse şer'î ruhsatın kullanılması gerekir. Ruhsat mahallerinde azîmetle amel etmek aşırılıktır.*"¹⁷

Münâvî (1032/1623)'nin bu değerlendirmesi gerçekten yerindedir. Nitekim "nâfile namaz kılacağım, cemaatle tesbih çekip dua yapacağım" diye seyahat etmekte olduğu vâsıtayı kaçıranları zaman zaman duyarız. Bu anlayışı kaybetmiş oluşumuzun dînî problemlerimizdeki etkisi büyüktür. Halbuki Rasûlullah(sav): "*Allah azîmetleriyle amel edilmesini sevdiği gibi ruhsatlarıyla amel edilmesini*"

13 a.g.e., a.y.

14 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 71.

15 Müslim, *Sıyam*, 90; Tirmizî, *Savm*, 18; Nesâî, *Savm*, 49.

16 Cemil Muhammed b. Mübârek, s. 249-250.

17 a.g.e., s. 250.

de sever." buyurmuştur.¹⁸ Allah'ın ruhsatları sevmiş olması, kezâ bizim hakkımızda kolaylığı murad etmesi, ruhsatların Allah'a hoş geldiğinin bir delili olmaktadır. Bu da en azından mendûb düzeyinde ruhsatlara yönelik bir talebin bulunmasını gerektirir.¹⁹

SONUÇ

Azîmet ve ruhsat hükümlerinin mevcudiyeti Allah'ın, kullarına olan rahmetinin bir göstergesidir. Bununla, dinin hükümlerinin her ortam ve şartta -o ortam ve şarta uygun olarak ve dinin gösterdiği şekilde- uygulanması hedeflenmiştir.

Azîmetle ruhsat arasında mutlak anlamda bir üstünlük söz konusu değildir. Azîmet mahallerinde azîmetle, ruhsat mahallerinde de ruhsatla amel etmek matlûbdur. Azîmet hükümlerinin uygulanması bir menfaat temin etmeli, ruhsatların tercihi de bir mefseleti ortadan kaldırmalı,

18 Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrut 1987, VI, 191; Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdis*, H.no: 5580. Bu hadis azîmet ve ruhsat bahsinde hemen hemen tüm usûl kitaplarında geçmektedir. Hadis için kaynak gösterenler (Şâtıbî, I, 306.(Hadisleri mütercim tahrîc etmiştir.), Cemîl Muhammed b. Mübârek s. 250 gibi) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 108 olarak göstermektedirler. *Suyûtî* de hadisi rivâyet edenler arasında Ahmed b. Hanbel'i zikretmektedir. Ancak *Müsned*'in gösterilen cilt ve sayfasında bu şekilde bir hadis bulunmamaktadır. *Müsned*'in ilgili cilt ve sayfasında hadis şu şekilde geçmektedir: "*Allah, ma'siyetlerinin işlenmesinden hoşlanmadığı gibi, ruhsatlarıyla amel edilmesini de sever.*" Kanaatimizce bu hata hadiste geçen bir kelimenin *Concordance*'den bulunup orada referans verilen yerlerin -gösterilen kaynaklarda hadisin o şekilde yer alıp almamasına bakılmaksızın- aynen alınıp nakledilmesinden neşet etmektedir. Ancak bu değerlendirme *Şâtıbî* ve *Cemîl Muhammed b.Mübârek* için geçerlidir. Ayrıca *Cemîl Muhammed b.Mübârek*, hadis için Ahmed b. Hanbel'i kaynak göstermekte, bunun yanında dipnotta *Müsned*'in ilgili cilt ve sayfasında geçtiği şekilde hadisi zikretmektedir. Bu bizce çok garip bir durumdur. *Suyûtî*'nin hadis için *Müsned*'i kaynak göstermesine gelince, bu hususta net bir şey söylemek mümkün değildir. Zira *Suyûtî* hadis için cilt ve sayfa belirtmediğinden hadisin, *Müsned*'in başka yerlerinde bu lafızlarla geçmesi mümkündür. Onun için hadislerin gösterilen kaynaklarda bulunup bulunmadığı mutlaka araştırılmalı, *Concordance* ile yetinilmemelidir. *Concordance*'de -az da olsa- bazı hatalar bulunmaktadır. Nitekim biz, çalışmamız esnasında bazı numara hatalarına rastladık. İlmî çalışmalar aşırı titizlik ve ciddiyet gerektirmektedir. Aksi taktirde bazı hatalar nesiller boyu devam edebilir.

19 Şâtıbî, I, 312 (Muhakkikin notu)

foyda zarar dengesi devamlı gözönünde bulundurulmalıdır. Her ikisinin de yerli yerince kullanılmaması yanlış uygulamalara, sıkıntılara maruz kalmaya ve yersiz ithamlara sebep olur.

Azîmetle amelin, insanın normalin üstünde bir sıkıntıya katlanmasına sebep olmaması gerektiği gibi, ruhsatla amelin de dinde lâkaytlığa ve gevşekliğe yol açmaması gerekir.